

ללמוד את הצהרת כורש הערה על ניתוח מקור היסטורי

עקיבא דורון

כמורה לדידקטיקה במקצוע ההיסטוריה אתייחס לנושא מרכזי בהוראת מקצוע זה, 'ניתוח מקורות היסטוריים'. מבחינה דידיקטית אני נוהג לפצל את שיעורי ניתוח מקורות לשלוש קבוצות:

- א. מקורות אינפורמטיביים - זה סוג המקור הנפוץ ביותר המוגש לתלמידים בבית הספר. מקור זה בדרך כלל נועד להעשיר את חוויית הלומד, להרחיב את אופקיו ולהוסיף ידע והבנה על מה שכתוב בספר הלימוד.
- ב. ניתוח מקורות דקלרטיביים - הכוונה למקורות מהסוג שמגמתו הצהרתית, ואנשים רבים טרחו בכתיבתו ובפרסומו כגון מסמכים משפטיים, בריתות בין מדינות וכיוצא בזאת.
- ג. ניתוח מקורות קונטרברסאליים - דיון במקורות הסותרים זה את זה. מטרת הניתוח היא לחשוף את השווה ואת השונה בין מקורות אלה.

במאמר זה אתייחס אך ורק למקור הדקלרטיבי ודרך ניתוחו, וזו היא הדרך המוצעת לניתוח המקור הדקלרטיבי: מהספרות הרבה המוקדשת בשנים האחרונות להוראת 'הבנת הנקרא' למדתי, שבכל טקסט אנחנו חייבים לדון בארבעה מרכיבים: **לשון**, **תוכן**, **מבנה**, ו**כוונת הכותב** (וסימנך: **מיכילית** או **לית'מ'ך**). קריאה ראויה של טקסט תכלול אפוא מערכת של שאלות שיסייעו לתלמידים להגיע להבנה מעמיקה של הטקסט. השאלות האופייניות לכל אחד ממרכיבי **המיכילית** הן:

- א. **שאלות לשון** - הסבר מילים וצירופים; קביעת המשלב הלשוני של הטקסט (רשמי או אישי); זיהוי המטען הריגושי של מילים (קונוטציות) ועוד.
- ב. **שאלות תוכן** - הגדרת נושא הטקסט; קביעת תחום החיים שבו עוסק הטקסט; ניסוח הרעיון המרכזי; ניסוח עובדות בטקסט; חשיפת תוכן משתמע (מסקנה, הצעה); הסבר מושגי מפתח ועוד.
- ג. **שאלות מבנה** - איתור קשרים ורימוזים בטקסט; חשיפת השתלשלות הרעיונות; זיהוי יחסים לוגיים בין משפטים ופסקות ועוד.

1 חלוקה זו היא פרי מחשבתי, ואין לה סימוכין בכתובים. אף על פי כן אני ממליץ לקורא לעיין במספר מקורות: רגב ח', 'טיפוח מיומנויות קריאה וניתוח של מקורות', **עלון למורי ההיסטוריה** חוברת 7, הוצאת ת"ל, תשנ"ח, עמ' 55 - 60; אפק י' 'השימוש במקורות בהוראת ההיסטוריה', **ההיסטוריה ודרכי הוראתה**, הוצאת מעלות, תשמ"א, עמ' 64 - 69; שביט ג', **העבר כבעל משמעות**, הוצאת מסדה, 1985, עמ' 15 - 30; גטר ד' ונ' עילם, **אל העבר ובחזרה**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1979, עמ' 17 - 35.

ד. **שאלות על כוונת הכותב** - זיהוי מגמתיות ודרכי שכנוע; הבחנה בנימת הכותב (אירונית, אישית, עניינית); הגדרת סוג הטקסט ועוד.

שאלות אלו עשויות לאפיין ניתוח בעל אופי ספרותי, רטורטי או תקשורתי. לניתוח של מקור היסטורי הוספתי על ארבעת המרכיבים הללו עוד שתי שאלות:

ה. **מה לא כתוב בטקסט?** - אילו פרטים אנו מצפים שיופיעו בטקסט הנחקר, ובכל זאת אינם מופיעים בו.

ו. **ביקורת והערכה** - שאלות המחדדות את היכולת למתוח ביקורת ולהעריך את הטקסט; לביקורת ולהערכה תתווסף הנמקה על פי אמות מידה שונות: לשוניות, ענייניות, הגיוניות, מוסריות, הלכתיות וכדומה. אין ספק שהביקורת וההערכה יושפעו מן הדיון שיעלה בכיתה בעקבות השאלה החמישית (מה לא נכתב בטקסט).

נדגים את תהליך ניתוח המקור הדקלרטיבי באמצעות המקור המקראי של הכרזת כורש. הכרזה זו מופיעה בספר עזרא, בראש פרק א', וזו לשונה:

(א) וּבִשְׁנַת אַחַת לְכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס לְכָל־דָּבָר ה' מִפִּי יְרֵמְיָה הַעֵיר ה' אֵת רֵאֵת כְּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וַיַּעֲבֵר קוֹל בְּכָל מַלְכוּתוֹ וְגַם בְּמַכְתָּב לְאַחַר:
(ב) כֹּה אָמַר כְּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס כָּל מַמְלָכֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְהוּא פָקַד עָלַי לְבָנוֹת לוֹ בַּיַּת בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה:
(ג) מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ יְהִי אֱלֹהֵיו עִמּוֹ וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיִּבֶן אֵת בַּיַּת ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם:
(ד) וְכָל הַנְּשֹׂאֵר מִכָּל הַמְּקֻמּוֹת אֲשֶׁר הוּא גָר שָׁם וַנְּשֹׂאָהוּ אֲנָשֵׁי מְקֻמּוֹ בְּכֶסֶף וּבַזָּהָב בְּרִכְוָשׁ וּבַבְּהֵמָה עִם הַנְּדָבָה לְבַיַּת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם:
(ה) וַיְקֻמּוּ־רָאשֵׁי הָאֲבוֹת לִיהוּדָה וּבְנֵיהֶם וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם לְכָל הָעֵיר הָאֱלֹהִים אֵת רֵאוּחַ לְעֵלוֹת לְבָנוֹת אֵת בַּיַּת ה' אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם:
(ו) וְכָל סְבִיבֵיתֵיהֶם חָזְקוּ בְיָדֵיהֶם בְּכָל־יְמֵיהֶם בְּכָל־יְמֵיהֶם וּבַבְּהֵמָה וּבַמְּגֻדָּנוֹת לְבַד עַל כָּל הַתְּיָבָב: ס

נפתח אפוא בניתוח המקור על פי ארבע השאלות הראשיות דלעיל.

א. **שאלות לשון** - מבחינה לשונית הטקסט קל ומובן, אך ראוי להתעכב דווקא על משמעותה של המילה 'הצהרה', זהו הכינוי שניתן למכתב זה בימינו - 'הצהרת כורש'. רצוי להפנות את התלמידים למילון ושם ימצאו את ההגדרות הבאות לערך

2 על פי פרשני התנ"ך לספר עזרא אפשר להתעכב על שני קשיים לשוניים:

א. 'וכל הנשאר' - למי הכוונה במילים אלה - לעניים שאין ביכולתם לעלות ארצה או לאלה ששרדו בגלות מימי נבוכדנאצר?

ב. 'אנשי מקומי' - למי הכוונה ליהודים או לנוכרים?
כמורה להיסטוריה, אני מעדיף למעט בעיסוק הלשוני, כדי שהזמן יעמוד לרשות המורה לניתוח המקור גופא.

זה: 1. הכרזה חגיגית, הודעה רשמית. 2. הודעה שיש בה משום התחייבות. בנוסף להגדרה המילונאית רצוי לברר, אם לתלמידי הכיתה מוכרות הצהרות אחרות כגון, הצהרת בלפור או הצהרת ג'נבה בהקשר לחיילים שבויים וכד'.

כדי ללמוד על חשיבותו של המסמך שבפינינו נבקש מהתלמידים למצוא במקור הוכחה לכך, שאכן הושקע מאמץ רב בכתיבתו ובפרסומו. התלמידים יגלו שבפסוק א' נאמר: "ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב", זאת אומרת שחצר המלך טרחה ועמלה לפרסם את המסמך הזה בעת ובעונה אחת בשתי דרכים:

1) הושיבו סופרים שהעתיקו מנוסח מוסכם אחד את כל ההצהרה על גבי איגרות, או שהציבו סתמים שיחצבו דברים אלה על גבי מצבות אבן. 2) שלחו פרוזות מעיר הבירה אל כל ערי הממלכה שיכריזו בכל מקום על תוכן הצהרה זו. פעילות כפולה זו של הפצה בכתב ובעל פה מצביעה על המשקל הרב שייחסו להצהרה. מפעילות זו, הכרוכה במאמץ כה רב, נוכל גם להסיק שלפני פרסום ההכרזה עבר המסמך תהליך מורכב של דיונים ועריכה, ועובדה זו מצדיקה את העיון המדוקדק בתוכן המסמך.

ב. **שאלות תוכן** - מבחינה תוכנית נבקש מהתלמידים למצוא את שתי ההרשאות שנתן המלך, ואלו הן: 1) הרשות לעלות ליהודה כדי לבנות בה את בית המקדש (פסוק ג). 2) הרשות שניתנה לנשארים בבבל להעניק כסף, זהב, רכוש ובהמה לאלה שעלו ליהודה (פסוק ד).³

חשוב לנהל שיחה עם התלמידים על ההשלכות והמשמעות של כל הרשאה והרשאה כמו למשל:

1. הרשות לעזוב את בבל עשויה להקטין את האוכלוסייה של המדינה (סיכון דמוגרפי) וכתוצאה מכך יתמעט כוח האדם שעומד הכן לפקודתו של המלך; עזיבת הקהל גם תפחית את כספי הגבייה מחיסים וממכסים. לעיתים תגרום ההגירה מן הארץ לבריחת מוחות ולהיעלמותם של בעלי מקצועות ייחודיים.⁴

2. הרשות להקים את היכל ה' עשויה לגבש שכבה מנהיגותית שתלכד סביבה כוחות רבים והיא עלולה ליצור כיסי התנגדות למלך. הנהגה חדשה יכולה

3 ככל דידיקטי: רצוי שהמורה יקפיד שהתלמידים יקראו את הקטע הרלבנטי מההצהרה. בנוסף לכך יקפיד המורה על ניסוח תוכן הפסוקים בלשון התלמידים ולא רק בלשון המקור.

4 על פי המדרש מציאות זו אכן התאמתה בבבל בזמנו של כורש: "וידי נטפו מור" (שיר השירים ה, ה) דרשו במדרש: "שגור כורש ואמר: מי שעבר פרת - עבר, מי שלא עבר - לא יעבור". אמר רבי יוחנן: כתוב 'חשך השמש בצאתו' (ישעיהו יג, י) הלוואי היה חשוך אותו היום שלא זרחה בו השמש כלל. יצא כורש לטייל במדינה וראה המדינה שוממת אמר: מה טיבה של מדינה זו שוממת? היכן הם הזהבים? היכן הם הכספים? אמרו לו: וכי לא אתה הוא שגזרת ואמרת: כל היהודים יצאו (מן המדינה) ויבנו את בית המקדש? אלה הזהבים ואלה הכספים עלו לבנות את המקדש. באותה שעה גזר ואמר: שמי שעבר את (נהר) הפרת (בדרכו לירושלים) - עבר, ומי שלא עבר - לא יעבור". (מדרש שיר השירים ה, ה בתרגום מארמית לעברית).

1. כינוי האל 'ה' אלוהי השמים' (פסוק ב) ולא כפי שמקובל ביהדות 'ה' אלוהי השמים והארץ'.⁶
 2. 'אלוהי ישראל הוא האלוהים אשר בירושלים' (פסוק ג) צמצום האלוהים לירושלים ולא כפי תפיסת היהדות ש'כבודו מלא עולם' ולית אתר פנוי מיניה'.⁷
- על סמך ביטויים אלה, אמונתו החזקה והבלעדית של כורש בה', נתונה בספק. דומה הדבר ל'שני כתובים המכחישים זה את זה', ופתרונו הוא 'יבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם'. לצורכי ההכרעה נציג בפני התלמידים מסמך אותנטי אחר באותה תקופה הקשור באותו מלך - כתובת הגליל של כורש:⁸

אנוכי כורש מלך בבל, המלך הגדול, המלך העז (המלך החוקי). מלך בבל, מלך שומר ואכד, מלך ארבע כנפות הארץ. כאשר נכנסתי בידידות לבבל (העיר) כוננתי בשמחה ובגיל את מושב מלכותי בהיכל המושל. מדרך האדון הגדול (הפך) את לב תושבי בבל הרבים (לאהבה אותי) וביקשתי לעבוד אותו מדי יום ביומו. צבאוני העצומים התהלכו בשלום בקרב בבל, לא התרתי לאיש להפריע את שלומם של אנשי (שומר) ואכד. דאגתי לשלום בבבל ובשאר ערי הקודש והערים... אשר מקדשיהם היו חרבים מלפני כן... (לכל אלה) החזרתי את (צלמי) האלים (שהיו) יושבים בתוכם, וכוננתי (להם) מקדש עולמים. כינסתי את כל תושביהם והשבתי להם את מקום מגוריהם (תרגום של ח' תדמור במאמר "הרקע ההיסטורי להצהרת כורש" בתוך 'עז לדוד' (ספר דוד בן גוריון, ירושלים תשכ"ד, עמ' 4).⁸

- נטיל על התלמידים את המשימה לחפש בכתובת הגליל שתי הקבלות למסמך של הצהרת כורש המקראית. התלמידים יגלו שתי הקבלות אלה:
1. "כאשר נכנסתי בידידות לבבל (העיר)... מדרך האדון הגדול (=מאליה הראשיים של בבל) (הפך) את לב תושבי בבל הרבים לאהבה אותי..." - בשתי התעודות מופיע כורש כמי שנהנה מחסות האל; בשתיהן, בוחר כורש להופיע כמלך בשר ודם שעומד לבצע את שליחות האל.
 2. "החזרתי את (צלמי) האלים (שהיו) יושבים בתוכם וכוננתי (להם) מקדש עולמים. כינסתי את כל תושביהם והשיבתי (להם) את מקום מגוריהם" - בשני המסמכים מציין כורש את הרשות שהרשה לתושבים לשוב לארצם ולבנות מחדש את מקדשיהם. על סמך השוואה זו נסכם עם התלמידים שהצהרת כורש נבעה מסיבה

6 בראשית יד, יט וכב, וכן ישעיהו מב, ה; מה, יח; מח, יג; נא, יג; סו, א.

7 כתובת בבליית בצורת גליל אבן, במרכז הגליל יש חור כדי להכניס לתוכו קיסם עץ. בעזרת קיסם העץ היו מגלגלים את האבן על פני לוחות חרס, וכך הכפילו את המסמך ושלוחוהו לכל המדינות שבמלכות פרס.

8 עצה חשובה: להשמיט מהטקסט כל מה שלא רלבנטי לצרכנו, על ידי כך נרוויח זמן וגם התלמידים יגיעו ביתר קלות לתשובה המצופה.

- להעיר כוחות רדומים בממלכה ולהתסיס גורמים שקטים למהפכה ולמרד. כדאי להצביע על מפת האימפריה הפרסית ולהוכיח לתלמידים שארץ-ישראל מצויה במרחק רב ממקום מושבו של המלך. לפחות חודש ימים יחלוף עד שהמלך יצליח לארגן צבא ויפיע עמו בשטחי הארץ.
3. הרשות לשלוח כסף ורכוש מבבל לארץ-ישראל עשויה לדלדל את הנכסים ולהקשות על הפיקוח של אוצרות המדינה. המורה יכול להעלות בפני התלמידים את הטענות שנשמעו בדורנו כנגד אזרחי המדינות שהתעקשו לעלות לארץ ישראל. מנהיגי מדינות אלה פתחו את שעריהן הנעולים בפני היהודים, כגון ארצות ערב וארצות חבר המדינות הסובייטיות, ואמנם התירו לתושבים היהודיים לנטוש את ארץ מולדתם, אבל נאסר עליהם להוציא עמם כספים ורכוש. טענתם הייתה שכל הכסף והרכוש שצברו אזרחים חייב להמשיך ולהיות בחזקתה של המדינה.

- ג. **שאלות מבנה** - מבחינה מבנית נבקש מהתלמידים להבחין בשלושת חלקי ההצהרה.⁵
- (1) פסוק א - הפתיחה.
 - (2) פסוקים ב - ד - תוכן ההצהרה.
 - (3) פסוקים ה - ו - התוצאה.
- אבחנה זו חשובה, כי גם בהצהרות אחרות נוכל לגלות סדר דומה של פתיחה, גוף (תוכן ההצהרה) וסיום.
- עתה נעבור לחלק ה'כבד' יותר של השיעור, לשאלות קשות יותר מבחינת רמת החשיבה (לשאלות 4 - 6).

- ד. **כוונת הכותב** - נבקש מהתלמידים לעיין בטקסט ולמצוא את הסיבה לרוחב הלב שמגלה כורש כלפי היהודים. מהי הסיבה שהניעה את כורש להעניק הצהרה זו?
- התשובות הצפויות הן: (1) 'ה' העיר את רוח כורש' (פסוק א), וביתר דיוק: (2) 'והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלם' (פסוק ב'). אם ננסח את הדברים בלשוננו, כורש נכנע כביכול לרצון ה'; הוא נוטל עליו את המשימה של ביצוע שליחות ה'. יוצא מכך שכורש נתפס כאדם מאמין שהקב"ה הנחיל לו ניצחונות וזיכה אותו בשליטה על כל הארצות. לכן עתה, כאשר נשלמה מלאכת הכיבוש והתבססה האימפריה, עליו למלא את רצון ה' ולקיים את ההבטחה שהבטיח ה' לעמו - לישראל.
- נבקש מהתלמידים לעיין מחדש במקור ולחפש ביטויים שיערערו את ביטחוננו בעובדה שכורש הפך להיות מאמין מוחלט בה'. הביטויים שיעלו הם:

5 באופן עקרוני, המורה לא חייב לכלול את כל שש השאלות בשיעור אחד; בהחלט ניתן לדלג על שאלה זו או אחרת. למשל, בשיעור זה, ההצהרה היא קצרה מאוד, ולכן ניתוח מבנה ההצהרה אינו הכרחי. אני בחרתי להתעכב עליה, היות שהפתיחה רומזת לנבואת ירמיה שמדברת על קץ הגלות בתום 70 שנה, ונבואה זו תעלה לדיון בהמשך השיעור.

חדינית. כורש רצה לרכוש את לבם ואת אהדתם של העמים שתחת שלטונו, ולכן נקט במחווות דתיות כלפיהם. מסיבה זו סייע כורש לכל העמים שבממלכתו לשקם את המקדשים שנהרסו. בניגוד למלכי האימפריות ששלטו לפניו, כמו אשור ובבל, ביקש כורש לבנות את ממלכתו על הרצון הטוב של נתיניו. את רצונו הטוב הוא קנה בכך, ששמר בקפדנות על מסורתם הלאומית ועל אמונותיהם ומנהגיהם הדתיים. כוהני כל הארצות הפכו אפוא לבעלי בריתו הנאמנים, ובתקופה זו, בעת העתיקה, היו לכוהנים סמכויות רבות אף מעבר למתחם של המקדש. מעתה מקבלת הציטטה של ההצהרה "כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלוהי השמים והוא פקד עלי..." משמעות חדשה. אין בהכרזה זו משום קבלת עול מלכות שמים והודאה דתית בהשגחתו של האל, אלא נכונות מלאה לצרף גם את אלוהי היהודים לפנתאון האלים של עמי הממלכה; בהקשר זה צריך לזכור שבאמונה הפוליתאיסטית יש מקום לאלים רבים ולפולחנים רבים, ולכן גם לא נשקפת כל סכנה מחופש דתי זה.

למניעי כורש בפרסום ההצהרה, ניתן לצרף סיבה נוספת - הסיבה הגיאוגרפית-פוליטית. ייתכן שכורש עודד את יהודי בבל לשוב לארצם מפני שהתכוון לכבוש את מצרים ולספח אותה לממלכתו. יישוב יהודי שאוהד את המלך הפרסי, יוכל לסייע בידו לכבוש את מצרים או לפחות להגיש סיוע לצבא הפרסי שיחנה בקרבת יהודה.

סיימנו את הטיפול בארבע שאלות המיכילית המייצגות ניתוח טקסט באשר הוא טקסט. נעבור עתה לשאלה החמישית הקשורה לניתוח ההיסטורי הספציפי - מה לא כתוב בהצהרה? השאלה כל כך קשה, שאיננו מצפים שהתלמידים יוכלו לענות עליה; כיצד אם כן נפצח סוד עלום זה? נבקש מהתלמידים לעיין בספר ישעיהו (מד, כח; וכן מה, א) ולמצוא את גיבור הפסוקים, תארו ותפקידיו.

ישעיהו מד פסוק כח: "האמר לכוֹרֶשׁ רֵעִי וְכָל חֻפְצֵי יְשָׁלֵם וְלֹאמֹר לִירוּשָׁלַם תִּבְנֶה וְהִיכַל תִּסָּדֵד:"

ישעיהו מה פסוק א: "כֹּה אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ אֲשֶׁר הִחְזַקְתִּי בְיָמֵינוּ לְרֹד לְפָנָיו וְאֵין וְקִמְתִּי מִלְכִּים אֲפַתַח לְפָתַח לְפָנָיו דְּלִמִּים וְשַׁעְרִים לֹא יִסְגְּרוּ:"

כדאי שהמורה יצביע על הנקודות הבאות העולות מתוך עיון בפסוקים אלה:

1. נבואת ישעיה נאמרה לכאורה כ-150 שנה לפני כיבוש הממלכה על ידי כורש, אף על פי כן הנביא קורא למלך בשמו ומבטיח לו שימשול על עמים רבים.
2. כורש נבחר על-ידי האל לבצע את שליחותו. הצלחותיו של כורש וכוחו המתעצם משנה לשנה הן תוצאה ישירה מכך שה' מחזיק בְיָמֵינוּ.
3. המטרה החשובה של כל הכיבושים היא 'למען עבדי יעקב וישראל בחירי' (ישעיהו מד, ד); וביתר בהירות: 'כל חפצי ישלם ולאמר לירושלם תבנה והיכל תוסד' (ישעיהו מד, כח), וכן 'הוא יבנה עירי וגלותי ישלח' (ישעיהו מה, יג).

4. היות שזוהי תכלית מעשיו של כורש אין לראות בתוארי המלך, שנאמרו מפי ה', משום הפרזה: כורש הוא אכן 'הרועה' ו'המשיח'?

אין ספק, שעליית כורש לכיסא המלוכה בבבל עוררו ציפיות משיחיות בקרב הגולים. זה עתה השלים משיח ה' את כיבוש בבל ומעתה הוא ישלים את חפצו של ה' 'לאמר לירושלם תבנה והיכל תוסד'.

נבדוק עתה מה הם הדברים שעם ישראל מצפה ממלך המשיח? במקום לפנות לספרים שונים בתנ"ך, נפתח את סידור התפילה ונעיין בתפילת העמידה, כי שם מרוכזות הבקשות שלנו לגאולה העתידה לבוא.

נרשום על הלוח את סדר הבקשות כפי שהן מופיעות בסידור:

1. קיבוץ גלויות - "תקע בשופר גדול לחרותנו, ושא נס לקבץ גלויותינו, וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ".
2. השבת המשפט - "השיבה שופטינו כבראשונה ויועצנו כבתחילה ... וצדקנו במשפט".
3. בניין ירושלים - "ולירושלים עירך ברחמים תשוב... ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם".
4. מלכות בית דוד - "וכסא דוד מהרה לתוכה תכין... ואת צמח דוד עבדך מהרה תצמיח".
5. החזרת העבודה - "והשב את העבודה לדביר ביתך ואנשי ישראל ותפלתם באהבה תקבל ברצון".

עתה נבקש מהתלמידים לעיין מחדש בנוסח ההצהרה, ולסמן ליד כל בקשה, האם יש לה אזכור בהצהרה או שמא נשמטה ממנה? (זכרו, אנו דנים בתשובה לשאלה החמישית: מה לא כתוב במקור?)

נתחיל מהמשאלה הראשונה - קיבוץ גלויות. אכן, כורש מכריז על ההיתר שלו שכל מי שיאלוהיו עמו יוכל לעלות לירושלים ולבנות בה את בית המקדש. אבל כשנקרא את הפסוק: "ויקומו ראשי האבות ליהודה ובנימין... לעלות לבנות את ירושלם" (עזרא א, ה) נתרשם, שהאוזניים הכרויות לשמוע את ההיתר לעליה היו רק של הגולים שהוגלו על ידי

9 אברבנאל כותב: "כל מלך יקרא משיח מפני שהמלוכה תעשה על ידי משיחה, הושאל שם משיח לכל מלך ולא על המלכים מישראל... בלבד נאמר לשון משיח אלא גם בהמלכת מלכי אומות העולם..." אעפ"כ בחרתי להיצמד לפשט המילה - משיח... ולהסתייע בדברי ההיסטוריון יוסף בן מתתיהו: את הדברים האלה (שכורש הוא שליח ה') ידע כורש מתוך קריאה בספר הנבואה שהניח אחריו ישעיהו מאתיים ועשר שנה קודם, כי הנביא הזה הוא שאמר שכה דיבר (אליו) אלוקים בסתר: 'רצון הוא מלפניי שישלח כורש את עמי' לארצו ויבנה את בית מקדשי, לאחר שאשימנו מלך על גוים רבים וגדולים'. דברים אלה ניבא ישעיהו מאה וארבעים שנה לפני חורבן בית המקדש והנה משקרא אותם כורש והשתאה (לגבורת) אלוקים, תקפתו (רוח) התעוררות ותשוקה עזה לקיים מה שכתוב, וקרא ליקירי היהודים שבבל ואמר להם, שהוא נותן להם רשות ללכת אל ארץ אבותיהם..." (יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר יא, פרק א, סעיף ב בתרגומו של א' שליט).

נבוכדנאצר וישבו בבבל. כך גם עולה מהפסוק הבא: "ואלה בני המדינה העולים משבי הגולה אשר הגלה נבוכדנאצר מלך בבל לבבל וישבו לירושלם" (שם ב, א). 'שבי-ציון' היו אפוא רק גולי בבל,¹⁰ והתקווה לקיבוץ גלויות כללי מכל כנפות הארץ לא התממשה. בל נשכח שגולים אלה זכרו היטב את נבואת יחזקאל שחי עמם בגולה וזו לשונה:

(יט) דָּבַר אֲלֵהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹקִים הַנֵּה אֲנִי לִקְחָ אֶת עַץ יוֹסֵף אֲשֶׁר בְּיַד אֶפְרַיִם וְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל <חברו> חֲבָרְיוּ וְנִתְתִּי אֹתָם עֲלָיו אֶת עַץ יְהוֹדָה וְעִשְׂתִּים לַעֵץ אֶחָד וְהָיוּ אֶחָד בְּיָדִי!

(כ) וְהָיוּ הָעֵצִים אֲשֶׁר תִּכְתַּב עֲלֵיהֶם בְּיָדְךָ לַעֲנִיָּהֶם:

(כא) וְדַבֵּר אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹקִים הַנֵּה אֲנִי לִקְחָ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבְּיַם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִלְכוּ שָׁם וְקִבְצִיתִי אֹתָם מִסְּבִיב וְהִבֵּאתִי אֹתָם אֶל אֲדֹמָתָם:
(כב) וְעִשְׂתִּי אֹתָם לְגוֹי אֶחָד בְּאֶרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל וְמִלֶּךְ אֶחָד יְהִי לְכֹלֶם לְמֶלֶךְ וְלֹא >יהיה< יְהִי עוֹד לְשָׁנֵי גוֹיִם וְלֹא יִחַצוּ עוֹד לְשִׁתִּי מִמְּלֻכוֹת עוֹד!¹¹

לפיכך עלינו לקבוע שציפייה משיחית זו לא זכתה למילוי מלא בהצהרת כורש. המשאלה השנייה, השבת המשפט, וכן המשאלה הרביעית, מלכות בית דוד, אינן מופיעות כלל וכלל בהצהרה.

בטוחני שלגבי המשאלה השלישית, בניין ירושלים, יטענו מרבית התלמידים שכורש מאשר ליהודים לבנות את ירושלים. להצדקת טענתם הם יישענו על העובדה ששם העיר ירושלים חוזר במסמך זה ארבע פעמים, אך כאן תפקידנו כמורים להקפיד על קריאת הטקסט ולהדגיש בפני התלמידים את הנאמר בפסוקים: "הוא פקד עלי לבנות בית בירושלים" (שם א, ב), וכן: "מי בכם מכל עמו... ויבן את בית ה' אלוהי ישראל אשר בירושלים". כורש מדגיש את בניין בית ה' בירושלים, אך לא מופיע בצורה כלשהי שכורש מרשה לשקם מחדש את העיר ירושלים. כפי שכבר ציינו, מדיניותו של כורש היא להחזיר את התושבים למקומם ולשקם את פולחני האלים שנהרסו. לצורך זה יש לשפץ את מקום הפולחן. אבל לא נוכל להסיק מכך שהותר להם לבנות חומת מגן מסביב לעיר, או להציב מגדלי שמירה וגדרות מסביב לה. היתרים אלה יינתנו מאוחר יותר, רק בזמן עליית נחמיה ליהודה.

לאחר הדיון במה שהופיע במסמך ובמה שלא הופיע בו נזרוק לחלל הכיתה את השאלה - מדוע לדעתכם, התחמק כורש ממילוי כל הציפיות של העם? מדוע נמנע כורש, למשל, ממינוי הנהגה לאלה שעוזבים את בבל ועולים לירושלים. ניתן להניח כי התלמידים יעלו את ההשערות הבאות:

1. המלך נותן להם את אותן הזכויות כפי שנתן גם לעמים האחרים - כך על פי כתובת הגליל.

10 בניגוד לאמור כאן, ראה את דבריו של הרב י' בן נון **בשמעתין**, קיץ תשל"ט, עמ' 27.

11 ניתן לצטט פסוקים רבים אחרים ונציין רק אחד: "ובאו האבדים בארץ אשור והנחדים בארץ מצרים" (ישעיהו כז, ג).

2. בעיני המלך שיקום המקדש והשיבה הבייתה זו גולת הכותרת של הסובלנות הדתית. המלך חרד ממתן אוטונומיה מוחלטת ליהודים.

בשלב זה נעבור לשאלה האחרונה של ניתוח המקור הדקלרטיבי - **שיפוט והערכה של המקור**. כיוון שבכל כיתה יש תלמידים 'שאינם יודעים לשאול', ולכן גם אינם יודעים להשיב, נקיים אנחנו את הנאמר: 'את פתח לוי. לשם כך נביא קטע קצר מפרי עטו של היסטוריון מודרני:¹²

עצם מתן הרשות לשקם את המקדש בירושלים, ואף מכספי האוצר המלכותי היה בהם משום דחף עצום לשוב לארץ. ואמנם כבר בשנת ההכרזה, שנת 538, נתארגנה הקבוצה הראשונה של העולים לארץ. מספר העולים הוזכר בספר עזרא הוא 42,360 (ב, טד). מספרים אלה הם, ככל הנראה, סיכום כללי לכמה וכמה גלי עלייה... ויש הסבורים שמספר זה כולל אף את העולים בימי עזרא ונחמיה. לפי זה לא היה מספר העולים רב למרות נאומיו הנלהבים של הנביא שעודד בכל לשון לעזוב את בבל...¹³

הדברים של פרופסור תדמור נקטעו באמצע, כדי שהכיתה תדון בשאלה 'מה, לדעתכם, דחף יהודים לעזוב את בבל, ומה, לדעתכם, מנע רבים מהם לעזוב את הארץ?' ובנוסף פרובקטיבי יותר: 'חוו דעה בעד העלייה לארץ ונגדה'.

המניעים ליציאה מבבל - גולי בבל תפסו את חורבן ארצם כעונש של האל על חטאיהם והגלות נחשבה בעיניהם כתופעה זמנית. לכן הם ייחלו לשעה שהאל יסלח להם על חטאיהם וישיב אותם לארץ. נפילת בבל והצלחותיו של כורש נתפסו במחשבתם כאות לקיצה הקרב של הגלות. נפילתה של ממלכת בבל אומנם לא הביאה לשינוי סדרי העולם כפי שייחלו לו הגולים, אף על פי כן עלייתה של ממלכת פרס סיפקה חלק חשוב ממאווייהם. היציאה מבבל נחשבה בעיניהם כיציאה מעבדות לחרות וכהצלה משהייה כפויה בארצות העמים עצם היציאה מארצות שאדמתן טמאה תקרב אותם לה' שרחק מהם. הקרבה לה' תתהדק גם בשל בניין המקדש והחזרת העבודה לירושלים. בעיניהם ההצהרה נתפסת כצעד ראשון בדרך לגאולה השלמה. הם חשו כנראה במה שחז"ל ניסחו אחריהם, שהגאולה דומה לאור השמש שבוקע קמעא קמעא. הגאולה לא באה במחי יד אלא היא תהליך ארוך ומורכב.

12 תדמור ח', **תולדות עם ישראל בימי קדם**, בעריכת ח"ה בן ששון, הוצאת דביר, תל אביב, תשכ"ט, עמ' 160.

13 בספרות חז"ל יש ביקורת חריפה על יהודי בבל שהשתהו בארצם ולא עלו מיד ארצה, למשל, מסכת יומא ט, ע"ב: "אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז (שיר השירים ח, ט) אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם... בימי עזרא - נמשלתם ככסף, שאין רקב שולט בו, עכשיו שעליתם כדלתות (=מועט), נמשלתם כארז שהרקב שולט בו".

הגורמים לשהייה בגלות בבל:

1. ההצהרה לא מילאה את כל הציפיות המשיחיות של היהודים, ולכן מי ישכנע אותנו שכורש הוא אכן משיח ה'.
2. סיבה דתית נוספת משמיע באוזנינו הנביא חגי: "העם הזה אמרו לא עת בא עת בית ה' להבנות" (חגי, א, ב). הרעיון המונח בטענה זו הוא שהזמן עדיין לא הגיע; עדיין לא הגיע המועד הנקוב מראש בנבואה המתייחסת לבניין בית ה', כוונתי למועד של שבעים השנים שנועדו לשליטתה של בבל, ואין מקום לגאולה לפני תום תקופה זו, כך אכן קובע ירמיה (כה, יא-יב).¹⁴ ומאחר שגלות נבוכדנאצר התרחשה בשנת 605 לפנינו, הרי שנותרו עוד כ-20 שנה לגאולה.

מעבר לשיקולים דתיים אלה, המורה יזכה לקבל תשובות נוספות מהתלמידים על סמך היכרותם עם משפחות עולים. תתקבלנה כמובן הסיבות הכלכליות, הסיבות הביטחוניות וכיוצא בזה.

לסיכום **הדרך שהצעת** בניתוח המקור הדקלרטיבי אוסיף עוד שתי נקודות בעלות חשיבות דידקטית:

1. השאלות הרבות ששאלנו כדי לנתח את המקור שבפנינו גרמו לכך שהתלמידים יעיינו בטקסט פעמים רבות במהלך השיעור.¹⁵ אין ספק שחזרות מרובות אלה יגרמו לכך שחלק נכבד מתלמידי הכיתה יפנים את התכנים המרכזיים של המקור.
2. שש השאלות שבעזרתן ניתחנו את המקור ההיסטורי סייעו לנו בגיוון שיעורי ההיסטוריה, בהתמודדות עם רמות חשיבה שונות ובהעלאת נושאים אקטואליים. אני מודע לכך שבעיית ההספק בהוראת ההיסטוריה מעיקה מאד על המורים ומאלצת אותם לוותר על ניתוח מקורות שיטתי בכיתה. אולם דומה כי בזמננו יש די והותר תיאוריות חינוכיות השמות דגש לא רק על מבחני התוצאה כי אם על תהליכי ההוראה, ובכך עסקנו.

14 כדאי לציין את דברי דניאל: "מספר השנים אשר היה דבר ה' אל ירמיה למלאות לחרבות ירושלם שבעים שנה" (דניאל ט, ב).

15 נמנעתי במכוון מלדון בכיתה בשאלות העוסקות בדבר האוטנטיות של מסמך זה המופיע בתנ"ך. ראה על כך בהרחבה בחוברת מס' 1 של הקורס 'מגלות לקוממיות' של האוניברסיטה הפתוחה, תש"ן, עמודים 21-25.